

Şu âyetler kaynakların çoğunda istidrâca örnek gösterilmektedir: "Kitapta İbrâhim'i de an. Zira o sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Gerçekten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme, çünkü şeytan çok merhametli olan Allah'a âsi oldu. Babacığım! O yüce merhamet sahibi Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmaktan korkuyorum" (Meryem 19/41-45). İnce bir nezaket ve yumuşaklık, sıcak ve içten bir yaklaşım, yüksek bir edep ve güzel ahlâk, onur yücelten bir tevazu içermesi, akıl ve mantığa hitap eden yönleriyle bu âyetler istidrâc üslûbunun en güzel örneklerindendir. Söze putlara tapmanın sebebinin sorulmasıyla başlandıktan sonra akıl ve mantığa hitap edilerek ilâhlığın en önemli vasıfları olan "işitme-görme, fayda-zarar" bakımından putlara dikkat çekilmiş, muhatabı gaflet ve cehaletle suçlamadan ondan farklı olarak sadece bir parça ilme sahip bulunduğu ifade edilmiştir. "Seni kurtarayım" yerine "Sana doğru yolu göstereyim" ifadesi muhatabın onurunu okşayan engin bir tevazuu gösterir. Şeytana tapmaktan nehyederken şeytanın Âdem'e ve onun soyuna düşmanlığı değil Allah'a âsi olduğunun ifade edilmesi iman ve ihlâs bütünlüğünü anlatmaktadır. Muhatabın kötü âkıbeti dile getirilirken onu korkutmak yerine "korkuyorum" denilmesi, belli bir azap yerine belirsiz bir azabın anılması, azaba çarpılmak, ateşte yanmak gibi sert ve ürkütücü ifadelerin yerine "azabın dokunması" şeklinde daha yumuşak bir sözün seçilmesi, her nasihate "babacığım" diye sevgi ve merhamet dolu hitapla başlanması, Allah'ın isimleri arasında O'nun engin sevgi ve merhametini belirten "rahmân" sıfatının tercih edilip iki defa zikredilmesi sevdiren, ısıdıran, samimiyet ve tevazu dolu ifadelerdir. Buna rağmen İbrâhim'in babasının inatla küfrüne devam etmesi, oğlunun "babacığım" şeklindeki sevgi dolu hitabına "İbrâhim" diye soğuk bir hitapla karşılık vermesi her şeye rağmen hidayetin Allah'ın elinde olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki âyet de sıcak yaklaşım, yüksek edep, kendini muhatabının yerine koyma ve tam insaf, akli delil, mantıki hüccet içermesi yönleriyle istidrâc sanatının en güzel örnekleri arasında yer alır:

"Firavun ailesinden olup imanını gizleyen mümin bir kişi şöyle dedi: Siz bir adamı rabbim Allah'tır dediği için öldürecek misiniz? Halbuki o size rabbinizden apaçık mucizeler de getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisindedir; eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola erdirmez" (Gâfir 40/28). Bu âyet, getirdiği açık mucizelerle onların hayrına çalışan bir kimsenin (Hz. Mûsâ) sırf farklı inanç ve kanaatte olduğu için öldürülmesinin akla aykırılığı ve çirkinliği inkâr sorusuyla sorgulanıp ortaya konduktan sonra akıl ve mantık yoluyla yarar ve zarar açısından Hz. Mûsâ'nın muhtemel iki durumu (doğru söylemesi veya yalancı olması) irdelenmektedir. Anlatımda nezaket, edep, subjektiflik ve duygusallıktan uzaklık, tam bir insaf ve tarafsızlık, kendini muhatabının yerine koyma özellikleriyle istidrâc sanatının mükemmel bir uygulaması görülmektedir. Âyet, konuşan mümin kişi, Hz. Mûsâ'nın doğru söylediğine kesin olarak inandığı halde sırf muhatablarının kanaatine saygı için muhtemel yalancılığı önce zikretmiş, doğruluğunu farz ve takdir üslûbuyla anlatmış, inanmadıkları takdirde Hz. Mûsâ tarafından tehdit edildikleri şeylerin hepsinin başlarına geleceğine kesin biçimde inanmakla birlikte bu husus "bunların bir kısmına çarpılmakla" ifade etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "İstidrâc" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 463; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşellû's-sâ'ir*, Kahire 1358/1939, II, 68-69; a.mlf., *el-Câmî'u'l-kebir* (nşr. Mustafa Cevâd - Cemîl Saîd), Bağdad 1375/1956, s. 235; İbnü'l-Esîr el-Halebî, *Cevherü'l-Kenz: Telhîsu Kenzi'l-berâ'a fi edevâtı zevî'l-yerâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1977, s. 156; *Şûrûhu'l-Telhîs*, Beyrut, ts. (Dârü's-sûrûr), II, 66-68; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-müteazzamin li-esrâri'l-belâga* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut 1415/1995, s. 337-344; Ebû Amr Muhammed b. Muhammed et-Tenûhî, *el-Akşa'l-karib fi ilmi'l-beyân*, Kahire 1327, s. 103; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'idü'l-müşevvi'k ilâ ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1327, s. 212; Teftâzânî, *el-Mu'âvvel*, İstanbul 1309, s. 164-165; İsmâüddin el-İsferâyîni, *el-E'val*, İstanbul 1279, s. 183-184; Abdünnâfi İffet, *en-Nefu'l-muavvel*, İstanbul 1290, I, 208-209; Mecdî Vehbe - Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâtü'l-Arabiyye fi'l-lûga ve'l-edeb*, Beyrut 1299, s. 18; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-Arabiyye*, Beyrut 1402/1982, I, 271; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâtü'l-belâgiyye ve'tavvürüh*, Bağdad 1403/1983, I, 120-123; Mişâl Âsi - Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-lûga ve'l-edeb*, Beyrut 1987, I, 86.

İSMAİL DURMUŞ

İSTİDRÂK

(bk. MÜSTEDREK).

İSTİDRÂK

(الاستدراك)

Bir metinde

önceki sözde bulunan yanlışlığı telâfi anlamında bedî' ilmi terimi.

Sözlükte istidrâk "düzeltmek, telâfi etmek, hatayı tamir etmek, kusuru örtmek" gibi anlamlara gelir. Bedî' ilminde önceki sözden doğan eksikliği, hatayı veya yanlış anlaşılma ihtimalini istisnaya benzer biçimde ortadan kaldıracak bir kısmın getirilmesine istidrâk adı verilmiştir. Bu husus başka vasıta ve edatlarla ifade edilebilirse de daha çok istidrâk harfi olan "كنى" ile gerçekleştiği için tür bu şekilde adlandırılmıştır. Ancak istidrâkin edebî bir sanat olarak kabul edilebilmesi için ifadenin bir güzellik ve nükte içermesi gerekir. İbn Ebû Hacele'nin şu mısralarında yanlış anlaşılma ihtimalinin önlenmesinin ötesinde gazel, tasvir ve övgü güzelliği kendini göstermektedir:

شكوت إلى الحبيبة سوء حظي / وما ألقاه من ألم البعاد
فقلت أنت حظك مثل عيني / فقلت نعم ولكن في السواد

(Sevgiliye, talihsizliğimden ve çektiğim ayrılık acısından şikâyet ettim. O, "Senin talihin benim gözlerime benziyor" dedi. Ben de, "Evet ama karalık bakımından" diye cevap verdim).

Zühayr b. Ebû Sûlmâ'nın aşağıdaki beyti ilk mısra da sona erseydi malını içkiye sarfeden bir kimseyi tasvir ettiğinden yergi belirtebilirdi. Fakat istidrâk bildiren ikinci mısra ile hem bu yanlış anlaşılma önlenmiş, hem de malını hayır yolunda harcayan bir kimsenin tasviriyle söz hicivden övgüye dönüşmüştür: أخو نقة لا تهلك الخمر ماله / ولكنّه قد يهلك المال ناله (Herkesin güvencidir o, malını içki tüketemez, ama ihsanları tüketebilir).

Türü edebî bir sanat olarak ilk defa ele alan İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908), istidrâke "önceki sözden dönüş yapmak" anlamında rücû adını vermiş ve onu "söz güzellikleri" (mehâsinü'l-kelâm) adını verdiği nevilerden saymıştır (*el-Bedî'*, s. 154). Ebû Hilâl el-Askerî de aynı terim ve tanıma yer vermiş, Hatîb et-Tebrîzî ise iki terimi birleştirerek türü "istidrâk ve rücû" adıyla ele almıştır.

Kudâme b. Ca'fer, "Şiirde tenâkuz ne-
vilerinden biri de -ardarda gelen- îcab ve
selb üslûbu üzere bulunan türdür" ifa-
desiyle istidrâke işaret etmiştir. Ebû Tâ-
hir el-Bağdâdî, Kudâme'den etkilenerek
istidrâk ve rücû adını verdiği türü "ön-
ceden nefyedileni ispat, ispat edileni de
nefyederek telâfi etmek" şeklinde tanım-
lamıştır. Kudâme'nin tesirinde kalan İbn
Sinân el-Hafâcî türü **mütenâkız** olarak
adlandırmıştır. İstidrâke tedârük adını
verenlerin yanında onu **istisna** ve **i'tirâz**
türleriyle birleştirenler, ayrıca "te'kidü'l-
medh bi-mâ yüşbihü'z-zem"den sayan-
lar da vardır (bk. İSTİSNA).

İbn Ebû'l-İsba' türü, istidrâk cümlesin-
den evvel öndeki sözü pekiştiren bir kısım
bulunan ve istidrâkten önce nefiy bulu-
nan olmak üzere ikiye ayırmıştır. İbnü'r-
Rûmî'nin şu mısraları birinci kategoriye
örnektir:

واخوان تخذتهم دروعا / فكانوها ولكن لأعادي
وخلتهم سهاما صائبات / فكانوها ولكن في فؤادي
وقالوا قدصفت مآ قلوب / لقدصدقوا ولكن من ودادي

(Nice dostlar ki zırh bilmiştim onları
kendime, gerçekten öyleydiler ama düş-
manlarım için. Onları hedef şaşmaz oklar
sanmıştım, gerçekten öyleydiler ama kal-
bime doğrulan oklar. "Kalplerimiz arın-
mıştır" dediler. Gerçekten doğru söylediler
ama benim sevgimden). Burada "ger-
çekten öyleydiler, gerçekten doğru söy-
lediler" ifadeleri, öndeki sözü pekiştirdi-
ği gibi istidrâk harfinden (لكن) sonraki
kısım için de onun önemine dikkat çeken
bir vurgu vazifesi görmektedir. Şu âyet
de pekiştirmeli istidrâk türüne örnek
gösterilmiştir: "Hatırla ki Allah uykunda
sana onları az göstermişti. Eğer onları
sana çok gösterseydi elbette -onlardan-
çekinecek ve bu iş (savaş) hakkında tar-
tışmaya girişecektiniz. **Fakat Allah** -sizi
bundan- **kurtardı**. Şüphesiz ki O kalplerin
özünü bilir" (el-Enfâl 8/43). Burada "eğer"

ile başlayan cümle ilk cümlelerin anlamını
pekiştirmektedir.

Aşağıdaki âyetle istidrâkın ikinci türü-
ne iki örnek bulunmaktadır: "Siz öldür-
mediniz onları, **fakat Allah öldürdü**; attı-
ğın zaman da sen atmadın, **fakat Allah**
attı" (el-Enfâl 8/17). Burada müslüman-
ların düşmanı öldürmesinde, Hz. Pey-
gamber'in düşmanların yüzüne çakıl ta-
şı atıp gözlerine isabet ettirmesinde ve
bunların sonunda gerçekleşen zaferde
sadece insan gücü ile fizik etkiyi hesaba
katan anlayışın sakatlığı ifade edilmiş, bu-
nun ardındaki metafizik gücün ve ilâhî
yardımın göz ardı edilme yanlışlığını ta-
mir etmek üzere istidrâk ifadeleri geti-
rilmiştir.

İstidrâkte genellikle sevgi, hüzn,
elem, hasret, şaşkınlık, övme, övünme,
yerme gibi duygularla verilen yanlış hü-
kümeler, duygusalılıktan sayılıp gerçeğin
farkına varılarak bu yanlışlığın tamir edi-
lmesi şeklinde görülür. Zühayr b. Ebû Sül-
mâ'nın **قفا بالديار التي لم يغفها القدم، بلى، وغيرها** (Zaman aşımının izlerini si-
lemediği, ama rüzgâr ve yağmurların de-
ğiştirdiği şu diyarda dur) beytinde şair,
sevgiliyle yaşadığı diyarı görünce şaş-
kınlık içinde hasret ve hayal âlemine da-
larak gönlünün arzuladığı şekilde bir be-
yanda bulunmakta, zaman aşımının sev-
gilisinin konakladığı yerleri eskitemedi-
ğini ifade etmektedir. Ancak şair, hayal
âleminden kurtulup gerçeğin farkına var-
ınca da hakikati söyleyerek hatasını ta-
mir etmekte, sevgilisinin diyarını rüzgâr
ve yağmurların harabe haline getirdiğini
itiraf etmektedir.

Hassân b. Sâbit, **لا أسرق الشعر آء ما نطقوا، بل، لا يوافق شعرهم شعري** (Ben şairlerin sözlerini
çalmam, doğrusu şiirim onların şiirlerine
benzemez) mısraında, övünme duygusuy-
la hiçbir şairden asla serika ve intihalde
bulunmadığını söyledikten sonra duygu-
sallıktan kurtulup öncekilerden etkilen-
menin her şair için kaçınılmaz olduğunu

görerek istidrâk kısmı ile ilk hüküm yeri-
ne daha yumuşak bir hüküm getirmek-
tedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. M. Abdülmün'im
el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 154-155; Ku-
dâme b. Ca'fer, *Nağdû's-şi'r* (nşr. M. Abdül-
mün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-
ilmiyye), s. 200; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Si-
nâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/
1984, s. 443-444; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-
feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 240-241; Hatîb
et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer
Yahyâ - Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979,
s. 280; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *Kânûnû'l-belâğa*
(Muhsin Gayyâz Uceyl), Beyrut 1409/1989, s.
111-112; İbn Münkız, *el-Bedî' fi nağdî's-şi'r*
(nşr. Ahmed Ahmed el-Bede'î - Hâmid Abdül-
me'cîd), Kahire 1380/1960, s. 120-123; İbn Mu-
tî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-bedî'* (nşr. Mustafa es-Sâvî
el-Cüveynî), İskenderiye 1996, s. 12-14; İbn
Ebû'l-İsba', *Bedî'u'l-Şur'ân* (nşr. Hıfî M. Şeref),
Kahire 1392/1972, s. 117-120; Nüveyrî, *Nihâ-
yetü'l-ereb*, VII, 151; Ahmed Matlûb, *Mu'ce-
mü'l-muştalahâti'l-belâğiyeye ve tetavvürüh*,
Bağdad 1403/1983, I, 123-127; Besyûnî Abdül-
fettâh Besyûnî, *'İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/
1987, s. 113-115.

İSMAİL DURMUŞ

İSTİF

Hat sanatında harf ve kelimelerin
üst üste getirilerek
âhenkli ve göze hoş gelecek
bir şekilde yerleştirilmesi.

Hat sanatında hattatların, yazacakları
ibareyi uzun denemelerden sonra uygun
yazı çeşitleriyle en güzel terkip haline ge-
tirmesine istif adı verilir. Bu sanatta harf
ve kelimelerin satır nizamında sıralanma-
sı esastır. Harflerin baş, gövde veya uzan-
tılarının satır çizgisi üstünde yahut altın-
da yer alması kaidelerle belirlenmiştir.
Yazı cinsine göre satır nizamının usul ve
kaideleri uzun bir tarihî tecrübeden son-
ra teşekkül etmiştir. Akâm-ı sittenin ince
kalemle yazılan nesih, reyhanî, rikâ' ne-
vileri bu nizama uyularak satır halinde
yazılır. Buna "hattın satıra oturtulması"
denilir. Satır nizamında zaruret dolayısıy-
la harflerin birkaçı esas yerine göre daha
üste veya alta alınırsa bu uygulama istif
niteliğiyle değerlendirilemez. Ağzı daha
geniş kalemle yazılan muhakkak ve tev-
ki' hatları da harflerinin bünyesi gereği
satır nizamına uygunluk gösterir. Sülüs
hattı yapı olarak hem satır nizamına hem
de istife uyumlu olduğundan yeni ter-
kiplerin geliştirilmesine daha da müsait-
tir.

İstifin en güzel örneklerinin verildiği
sülüs veya celi sülüsle istif hazırlanırken

İsmail
Hakkı
Altunbezer'in
celî sülüs
istifi
(M. Uğur
Derman
koleksiyonu)